

חלק ז': הסיוע למשפחות במצבי פרוד וגירושין

| יעל הרמל¹ | שרה אשכנזי² |
| ענת ענבר³ | רונית צור⁴ |

מבוא

התופעה של גירושין - היקפים גדלים ונורמטיביות גוברת

גירושין הם אירוע אישי, משפחתי, כלכלי, חברתי ומשפטי, בעל השלכות לטווחים קצרים וארוכים. בחברה המערבית מתרחשים מעברים ומתחוללות תמורות במבנה המשפחה לנוכח שינוי נורמות, ציפיות, מנהגים ומסורות. אחת מכל שלוש משפחות בעולם המערבי חיות במסגרת מודלים חדשים של משפחתיות, כך הפכו הגירושין מאירוע טראומטי ויוצא דופן לתופעה חברתית נורמטיבית.

לצד התחזקות במידת העצמאות הכלכלית של נשים, החלשות הארגון המשפחתי, עליה בציפיות להגשמה אישית באמצעות הנישואין ונכונות מופחתת להתפשר על מערכות יחסים בלתי מספקות, ישנה ירידה בסטיגמה המיוחסת לגירושין, בהערכת הטראומה הנגרמת מהם ובאשמה החברתית הנלווית אליהם.

אם בעבר נתפסו הגירושין ככשלון מוסרי, הרי שבמהלך השנים חלו שינויים בתפיסתם. תחילה כתופעה הניתנת לטיפול, ולאחר מכן כביטוי לאי התאמה. תפיסה זו היוותה בסיס לחקיקה שעיקרה "גירושין ללא אשם" (no-fault divorce). עם זאת, עמדות פוליטיות וחברתיות שמרניות ממשיכות להתייחס לגירושין כאל מצב בו צד אחד הוא האשם, דבר המצדיק את נקמת הצד הנפגע. לעומתן, מייצגות עמדות ליברליות ופרגמטיות את התפיסה כי השאלה המוסרית של "אשמה" אינה העיקר, ועל הדיון להתמקד בחשיבה רפלקסיבית לגבי משמעות ההחלטות והמעשים הכרוכים בגירושין.

¹ מנהלת השירות לרווחת הפרט והמשפחה.

² סגנית מנהלת השירות לרווחת הפרט והמשפחה.

³ ממונה ארצית - יחידות הסיוע שליד בתי המשפט למשפחה.

⁴ פקידת סעד ראשית לסדרי דין (לשעבר).

ההיקף המתגבר והתפיסות הנבדלות של המשפחה והגירושין חוללו שינויים במדיניות ובחקיקה ביחס למשפחה. מתוך הניסיון של מערכות השירותים החברתיים, שנצבר במהלך השנים, נמצא כי עזרה מקצועית, ליווי ותמיכה יכולים לשחק תפקיד מכריע בעיצוב החשיבה וההתארגנות המחודשת של המערכת המשפחתית. הסיוע תורם לבניית אסטרטגיות להמשך האחריות ההורית ובחידוד המודעות של ההורים להשפעת התנהגותם על הבריאות הנפשית של כל אחד מחברי המשפחה והילדים בפרט. העדרם של מנגנוני סיוע והתערבות מקצועית ברמת האבחון והליווי עלולים להגביר את הריחוק הרגשי מקרובים משמעותיים ולהביא להקצנה והזדרזות ביחסים. מדינות רבות פתחו מנגנונים שיפחיתו את עוצמת הסכסוך ומשכו, בעיקר בחיוב ההורים להליכי גישור בענייני ילדים. בישראל ניכרת מגמה דומה למגמות בארצות המערב, בדגש על מעורבות מוגברת יותר של אבות בקשר עם ילדיהם, תוך מעבר משיח על זכויות הורים לאחריות הורית וזכויות ילדים⁵.

המדיניות החברתית בישראל התאפיינה בפיתוח שירותים בתחום המשפחה עם עירנות גוברת להשפעות הגירושין. ההתערבות האבחונית והטיפולית בקרב משפחות בתהליכי פירוד וגירושין מתבצעת באופן ישיר על ידי משרד הרווחה והשירותים החברתיים ובאמצעות המחלקות לשירותים חברתיים ברשויות המקומיות. עיקר הפעולה נעשה במסגרות הבאות:

- התערבויות ותסקירים של פקידי הסעד לסדרי דין ברשויות המקומיות.
- יחידות הסיוע שליד בתי המשפט לענייני משפחה.
- מרכזי קשר הורים - ילדים.
- תחנות לטיפול זוגי ומשפחתי ברשויות המקומיות.

חלק גדול מן השירותים האישיים של משרד הרווחה והשירותים החברתיים משיק לפעולת סיוע למשפחות בתהליך גירושין ובתוצאותיו. כך, מתבצעות תוכניות והתערבויות⁶, המיועדות לסייע לילדים ולמשפחות הנמצאות במשבר על רקע הגירושין, בתוך מסגרות פעולה כלליות יותר. תוכניות אלה כוללות: מרכזים למניעה וטיפול באלימות במשפחה, מרכזי הורים - ילדים, פנימיות ומועדוניות ובמקרי קצה אף מרכזי חירום לילדים, במצב זה ההתערבות נסמכת על חוק הנוער ומסגרות של אגף התקון במשרד.

⁵ לדוגמה: "ועדת שניטי", דו"ח ביניים - ועדה לבחינת האחריות ההורית - 2008 - ראה בקישור הבא: <http://www.justice.gov.il/MOJHeb/Subjects/vaadat+shnit.htm>

"ועדת רוטלי - הועדה לבחינת עקרונות יסוד בתחום הילד והמשפט וישומם בחקיקה 2003 - ראה בקישור הבא: <http://www.justice.gov.il/MOJHeb/Subjects/HavadLezhuyotHayeled.htm>

⁶ במסגרות של השירותים השונים של משרד הרווחה והשירותים החברתיים ושל הרשויות המקומיות.

התמורות בתחום המשפחה ועליית היקף הגירושין יצרו סביבת מדיניות מתרחבת בישראל. בשנת 2008 התגרשו בבתי הדין הרבניים 10,225 זוגות, עלייה של 4.7% בשעור הגירושין לעומת שנה קודמת. זאת בשונה משנים קודמות בהן התמתנה מגמת הגידול במספר מקרי הגירושין.⁷ בבתי הדין השרעיים ניתנו גטים ל-1,326 זוגות בשנת 2008. אם בעבר, רוב מקרי הגירושין התרחשו לאחר 10-11 שנות נשואין, הרי שבשנים האחרונות מסתמנת מגמה עולה של גירושין לאחר שנה עד שנתיים של נישואין (ללא ילדים, או עם ילד / תינוק). בישראל חיו בשנת 2009 127,896 משפחות חד הוריות, שהיו 12.5% מכלל המשפחות בישראל. 213,384 ילדים (עד גיל 18) חיים במשפחות חד הוריות.⁸ 26.9% מהמשפחות החד הוריות בישראל בשנת 2009 היו של עולים. 67% מהמשפחות החד הוריות הינן משפחות גרושות ובראש מרביתן (97%) עומדות נשים. בשנת 2008 כ-28.8% מכלל המשפחות החד הוריות חיו מתחת לקו העוני (לעומת רק 23.5% מהמשפחות הדו הוריות). נמצא כי שיעור המשפחות החד הוריות העניות ירד, אך המשפחות העניות נעשו עניות יותר בגין הרעת מצבם בשוק העבודה.

הדינימיקה של הגירושין במחזור החיים של המשפחה

התבוננות על ההשלכות הנוגעות בפרט מזהה בתהליך הגירושין משבר, המהווה את אחד מאירועי החיים הקשים ביותר. זהו אירוע בלתי מתוכנן וללא לוח זמנים קבוע, הכרוך במתח, התנגשות של רצונות, בלבול, אובדן, סטיגמה ולחץ העלולים להוות גורמי סיכון. כבר בשנות השישים של המאה העשרים נמצא, כי משבר הגירושין מהווה אירוע לחץ [stress] על היחיד שהשפעתו פחותה במעט בהשוואה למות בן משפחה. ההשפעה של הגירושין נעוצה בכך שהאירוע מקפל בתוכו שילוב של שינויים רבים: זעזוע בסטטוס החברתי והאישי, אובדנים בזוגיות ובהורות, תחושת בגידה ושבר.

הגירושין מביאים לידי ביטוי את היכולות החיוביות והשליליות של כל אחד מבני הזוג וחושפים ביטויים נוגדים של שנאה ואהבה. חלק מתוצאותיהם באים לידי ביטוי במפגשים סוערים ובמצבים קונפליקטואליים העלולים להתעורר אצל כל אחד מבני הזוג בעיתוי שונה. מסיבות אלה לא ניתן לצפות שהליך גירושין יתקיים מבלי שיגרם למתחים ולחצים עזים אצל כל אחד מבני הזוג. עם זאת, העלייה בשכיחות של הגירושין מובילה להתייחסות פחות שיפוטית

⁷ התופעה מוסברת, בין השאר, בירידה באחוז הנישאים ובעליה באחוז המשפחות המגדלות גם ילדים ללא נשואים.

⁸ יותר ויותר ילדים גדלים במסגרות משפחתיות לא מסורתיות (חד הוריות, הורים חד מיניים, הורים לא נשואים).

כלפי המתגרשים וקבלת מצבם המשפחתי כדרך מקובלת יותר של התארגנות משפחתית. האופן השונה בו נשים וגברים חווים נישואין מוביל במידה רבה לשוני ביחסם לגירושין, לציפיות ולחששות המלווים אותם בתהליך זה. ככלל, נשים נוטות ליזום גירושין יותר מאשר גברים ומוכנות יותר לשינוי בחייהן, למרות הדאגה הכלכלית, המלווה אותן. הגברים מופתעים יותר מעצם הגירושין ונמצא כי דאגתם העיקרית נתונה ביחס להמשך הקשר שלהם עם הילדים.

ראשיתו של תהליך הגירושין בירידה בשביעות הרצון של לפחות אחד מבני הזוג מאיכות היחסים הזוגיים, עד כי יחסים אלה אינם נתפסים עוד כמקור לתחושת נוחות מספקת, המהווה מענה על צרכיהם.

הגירושין, לפיכך, מבטאים תגובה לצרכים ומצבי חיים שונים. במישור היחסים הזוגיים, הגירושין יכולים לנבוע מרצון להמלט מנישואין בלתי נסבלים, יחסים שאין בהם אושר או סיכוי לשינוי, לפחות עבור אחד מבני הזוג או מזוגיות שיש בה לחצים והשפלה. גירושין יכולים אף להיות ביטוי להתנהגות אימפולסיבית, הכרוכה בהענשת בן או בת הזוג ללא מחשבה ותכנון מוקדמים. במישור האישי יכולה הבחירה בגירושין לשקף תחושה של מילכוד כלכלי, חוקי או רגשי, ביטוי ליחס, ירידה בדאגה לבן הזוג, התרחקות, רצון להתחיל בחיים חדשים, שאיפה לשפר את איכות החיים או החלטה הקשורה בחיפוש אחר הגשמה כלשהי.

הגירושין מלווים בתקוות, אכזבות, קשיים והשגים, וההחלטה לגביהם מתקבלת במשפחות רבות לאחר שנים של תסכול, ניכור, תקשורת דלה ועימות. במקרים רבים אחרים חוות משפחות לכידות ותפקוד תקין עד למועד הסמוך לאירוע הגירושין. בדרך כלל, אחד מבני הזוג נחוש יותר ביחס להחלטה להתגרש. אז נתפס אחד מבני הזוג כדוחה, והשני כקורבן, כך ששניהם מתמודדים עם רגשות של כשלון בבחירת בן הזוג והתאמתו לציפיות.

בדומה לסוגי מעברים אחרים, תהליך הגירושין מורכב אף הוא משלבים הכוללים את שלב ההכרה בהתפרקות הנישואין, ההחלטה להתגרש, שלב התכנון וההכנות, הפרידה הפיזית, התהליך החוקי והתארגנות המשפחה לאחר הגירושין. תהליכים אלה כוללים היבטים שונים של הגירושין: רגשיים, חוקיים, הוריים, קהילתיים ופסיכולוגיים וכן שינויים כלכליים וחברתיים נלווים. מחקר שבחן קשר בין מעמד אישי ותחושת רווחה מצא קשר לינארי ומצטבר בין היסטוריה של גירושין (אפס ויותר) לבין תחושת רווחה. בכל מקרה גירושין מחייבים הסתגלות, הכוללת שלב של מעבר מתפקידים קודמים לתפקידים חדשים, זיהוי ולמידה של חוקים וכללים חדשים (מוגדרים וסמויים) וטקסים המציינים את השינוי. כל אלה יאפשרו לבני הזוג המתגרשים ליצור שותפות מוגבלת בעלת צביון שונה מזה שהיה קיים ביניהם בעבר. לצורך קיומה

של שותפות זו הם נזקקים לכללי יסוד, יכולת התייחסות לבעיות עתידיות אפשריות, ותכנון מענים חלופיים למצבים מוכרים.

תמיכה חברתית מהווה גורם משמעותי להסתגלות בני הזוג לגירושין. זו כוללת תמיכה פסיכולוגית, עזרה אינסטרומנטלית וסיוע באמצעות מידע ויעוץ. מקורות תמיכה כמו חברים, עמיתים בני משפחה או אפילו בן /בת הזוג לשעבר יכולים לסייע בתהליך הגירושין עצמו ובהסתגלות אליו. למשאבים אלה השפעות מגינות והם תורמים למניעה והתעוררות של מצבי לחץ נוספים או מקטינים תגובות שליליות כלפיהם. בישראל נמצא, כי התמיכה המתקבלת והמצופה ביותר מקורה במשפחה, ולאחריה התמיכה מחברים. יחד עם זאת, תמיכה של חברים באחד מבני הזוג מתפרשת לא פעם כפגיעה בשני/ה, באופן היוצר קונפליקט נאמנות במעגל החברתי.

נשים מביעות רצון גבוה יותר לבקש ולקבל עזרה כאשר קבלת סיוע תורמת לתחושת הרווחה שלהן. גם החברה נוטה יותר לקבל צורך של נשים בעזרה. עבור נשים ישראליות נמצא, כי למרות השינויים במערכת החברתית, בעקבות הגירושין, המעגל החברתי התרחב וגברה האינטנסיביות של יחסי האישה הגרושה עם חברותיה (לעומת יחסיה עם חברי בעלה לשעבר וחבריהם כזוג). רוב קשריהן של הנשים היו עם נשים אחרות, והן חוו קירבה גבוהה איתן כמו גם עם גברים ונשים שאינם נשואים. נמצא כי הסתגלותן של נשים לגירושין קשורה גם במידת הכעס, עימו הן מתמודדות, ורמת העוינות המתמשכת בין בני הזוג, המשפיעה גם על קשריהן עם בן הזוג לשעבר ועל תפקודן ההורי.

הורות והשלכות הגירושין על ילדים

גיבוש דפוסי ההורות לאחר הגירושין מהווה את אחת המשימות המרכזיות של בני זוג מתגרשים עם ילדים. תהליך הסתגלותם של ילדים לגירושי הוריהם דינמי ומשתנה. הוא מושפע ממגוון מרכיבים ופועל בהקשרים שונים ונרחבים: תוך אישי, בין אישי, משפחתי, חברתי ותרבותי. הסתגלות הילדים קשורה לאיזון בין כוחות שונים ובחינתם דורשת התייחסות כוללת, רב מימדית ומערכתית.

גוף הידע המחקרי והתיאורטי העוסק בהשלכות של גירושין על ילדים, לטווח קצר וארוך, מצביע על מגוון משתנים שנחקרו בהקשר זה. אלה כוללים: משתנים הקשורים בילדים (גיל ושלב התפתחותי, הבדלי מגזר ומשך הזמן מאז הגירושין), משתנים הוריים (רמות העימות המשתנות בין ההורים, הסתגלותם, תפקודם לאחר הגירושין, יציבות הקשר איתם וכן נישואין שניים של ההורים), משתנים נלווים (שינויים במצב הכלכלי, משאבים וגורמי הגנה סביבתיים).

הספרות המחקרית עוסקת גם בתפקידיהם הייחודיים של ילדים לאחר הגירושין ובאופי הקשרים בינם לבין כל אחד מהוריהם, אשר יש בהם השלכות על הסתגלותם. גירושי הורים מעמידים בפני ילדיהם מספר משימות פסיכולוגיות יחודיות. אלה כוללות: הבנת הגירושין ותוצאותיהם, התנתקות מהמשבר וחזרה לפעילות רגילה, התמודדות עם האובדן והכעס, קבלת הקביעות של הגירושין, השגת תקווה ואמונה ביחס למערכות יחסים עתידיות. השינוי ביחסים המשפחתיים עלול ליצור אצל הילדים עומס יתר, המלווה בתחושות פגיעות, בדידות, פחד נטישה, וחוסר אונים. עומס זה בא לידי ביטוי במספר אופנים:

- יש ילדים הנצרכים לקחת אחריות על עצמם (מגיעים לבית ריק, דואגים לארוחות, הולכים לשון לבד, חשים נטושים ובלתי מוגנים ואף נאלצים לדאוג לאחים צעירים).
- יש ילדים האחראים להוריהם אם בגלל קשיי ההורה ואם סביב היחסים הבעייתיים ביניהם.
- יש ילדים המתמודדים עם קונפליקט הורי כחלק ממשולש היחסים במשפחה. ביחס אליהם מתקיים מאבק משפטי מתמשך, אשר בו הם מעורבים כילדים.
- ילדים שהוריהם נתונים בהליכי פרידה וגירושין וסובלים מעומס יתר, נעים בין הנאה והתרגשות מתחושת ההעצמה מצד אחד, לבין חוסר האונים והקושי בהתמודדות עם התלות של ההורה בהם מצד שני. קשיי הסתגלות של ילדים, לגירושין ולמכלול התנאים המשתנים הנלווים אליהם, באים לידי ביטוי באופנים שונים. ילדים להורים גרושים הינם בעלי האפיונים הבאים:
- הם תוקפנים יותר ומעורבים במידה רבה יותר בהתנהגות אנטי-חברתית.
- הם חווים קשיים רבים יותר ביחסים עם הורים, קבוצת שווים ודמויות סמכותיות.
- הם מתמודדים עם ירידה במשאבים הכלכליים העומדים לרשותם, שמשמעותה ירידה ברמת החיים, חוסר בטחון כלכלי ונגישות מופחתת למשאבים.
- נטייתם לשימוש באלכוהול, סיגריות ומריחואנה גבוהה יותר, וסיכוייהם ללדת בגיל ההתבגרות נמצאו גבוהים פי שניים מאלה של ילדים, שהוריהם לא התגרשו.
- הם סובלים יותר מבעיות רפואיות ומסיכון גבוה לחייהם.
- הם מצליחים פחות בלימודיהם וקטנים סיכוייהם להשיג תואר אקדמי.

- בבגרותם יש ביניהם המתמודדים עם קשיים בתחום בחירת בני זוג והקמת משפחה, שמירת המסגרת המשפחתית וקבלת החלטות ביחס לקריירה ולימודים.

מחקרים רבים מצביעים על השלכות קצרות טווח וארוכות טווח של הגירושין על ילדים במישור הרגשי, הקוגניטיבי, ההתנהגותי והתפקודי. ככלל, ילדים להורים גרושים, בהשוואה לילדים שהוריהם לא התגרשו, סובלים מבעיות הסתגלות ומהישגים נמוכים יותר. רוב המחקרים בשנות ה-90 מתארים פער לרעת הילדים שהוריהם גרושים, לעומת אלה שהוריהם לא גרושים בתחומים כגון: הצלחה לימודית, התנהגות, הסתגלות פסיכולוגית, תפיסה עצמית, כישורים חברתיים ובריאות. מחקרים מתקדמים מתחילת שנות ה-2000 ואילך מצמצמים את הפער בין שתי הקבוצות. יתכן, כי ניתן להסביר זאת עקב התרחבות התופעה והיותה מקובלת מבחינה חברתית, או משום שהורים, המודעים לקשיי הילדים, עושים מאמץ ניכר יותר לצמצם את ההשלכות השליליות של הגירושין.

מחקרים בוחנים גורמים רבים ושונים בהקשר להסתגלות ילדים לגירושין, ביניהם גורמים אישיותיים (של הילדים), גורמים משפחתיים הקשורים במערכות היחסים בין ההורים לבין עצמם ובין ההורים ובין הילדים, גורמים חברתיים וסביבתיים. הסתגלותם של הילדים נבחנת הן בתגובותיהם הרגשיות לגירושין ולפרוד והן ביחס לתפקודם בהתאם למשימות ההתפתחותיות המצופות מגילם.

ניתן לזהות שלוש קבוצות של גורמים המשפיעים על הסתגלות הילדים: גורמים הקשורים בילדים בכללם מזג וגיל בעת הגירושין ומשך הזמן שחלף מאז האירוע; גורמים הקשורים בהורים בתוכם היחסים טרם הגירושין, רמת העימות במהלכו, ההסתגלות של ההורים למצב המשפחתי החדש, יציבות הקשר של הילד עם הוריו ונישואין מחדש של ההורים; גורמים סביבתיים בכללם. שינויים במצב הכלכלי והשפעה של גורמים מתווכים, כגון משאבים משפחתיים ותמיכות אחרות.

מדיניות והיערכות בישראל

עיקר הפעולה הישירה של משרד הרווחה והשירותים החברתיים, בסיוע לילדים ומשפחות בתהליך גירושין, נעשה באמצעות תשתיות ייעודיות המלוות את המערכת המשפטית או מוצבות במערך השירותים הצמוד למענים הניתנים ברשות המקומית ובאזור שבקרבתה. יחד עם זאת, בכל המסגרות הכלליות של השירותים החברתיים והאישיים משתקפת המגמה הגוברת של עבודה בתחום

הגירושין במערך פעילותם של העובדים הסוציאליים. הפעולה הישירה של המשרד להתערבות במשפחות בתהליך גירושין נוגעת בפקידי הסעד לסדרי דין, יחידות הסיוע ליד בתי המשפט לענייני משפחה, מרכזי הקשר ותחנות לטיפול זוגי משפחתי.

פקידי סעד לסדרי דין

פקידי הסעד לסדרי דין הם עובדים סוציאליים, עם שלוש שנות ניסיון בתחום הטיפול בילדים ובמשפחה. פקידי הסעד מחויבים בהכשרה יעודית של שנה לתפקיד. חלק גדול מתוכם עברו התמחות כמטפלים משפחתיים והם בעלי תואר שני בעבודה סוציאלית.

במסגרת תפקידם⁹, פקידי הסעד לסדרי דין נדרשים לכתוב חנות דעת מקצועית, המכונה תסקיר¹⁰, לערכאות המשפטיות, על פי רוב לבתי המשפט לענייני משפחה ולבתי הדין הדתיים (בתי הדין הרבניים, בתי הדין השרעיים ואחרים). בתסקיר גירושין פקיד הסעד אוסף מידע מגורמי הקהילה, פוגש את בני המשפחה ומתרשם מן המערך המשפחתי. בהמלצות מתייחס פקיד הסעד לטובתם של קטינים. עבודתו של פקיד הסעד לסדרי דין בהקשר לתסקירי גירושין, רואה בטובת הילד ערך ראשון בחשיבותו בהתבסס על מספר עקרונות:

- תפיסת התא המשפחתי כמערכת (גם הורים שנפרדו, ממשיכים להיות הורים לילדיהם).
- יצירת דו-שיח עם מרכיבי המשפחה, תוך ברור ומתן עזרה להורים, כדי לסייע בחיזוק המערכת המשפחתית.
- שמירת קשר רציף עם הצוות המקצועי בתוך המחלקה לשירותים חברתיים ועם אנשי מקצוע רלוונטיים בקהילה.

פקיד סעד לסדרי דין ממלא מגוון תפקידים בהקשר לילדים במשפחות הנתונות במצבי פירוד/גירושין. תפקידים אלו מוצאים ביטויים בהבטחת שלומם וטובתם של ילדים שהוריהם בהליכי פירוד וגירושין, בהגנה על זכויות קטינים

⁹ עבודת פקיד הסעד לסדרי דין נשענת על חוקים - ראה בנספח.

¹⁰ התסקירים שמוגשים על ידי פקידי הסעד לסדרי דין מספקים חוות דעת מקצועיות ביחס למשפחות וילדיהם או אודות חסויים ובני משפחותיהם; במצבי פירוד וגירושין; במצבי אלימות במשפחה; בהמלצות אודות אפטרופוס מתאים לקטינים יתומים, קשישים, חולי נפש, מפגרים או חסויים אחרים; בבקשות להיתר נישואין לקטינים מתחת לגיל 17; בבקשות להכרה באבהות; בבקשות להמרת דת; במצבים בהם חוטפים ילדים בין מדינות החתומות על אמנת האג ובמצבי חטיפות ילדים בתוך מדינת ישראל.

בשעה שאין להוריהם היכולת לדאוג לצורכיהם ולזכויותיהם¹¹, בהתערבות ומינויי אפרוטורפוס כאשר קיים ניגוד אינטרסים במשפחה. כל זאת נעשה בנוסף לתפקידו כזרוע מסייעת של בית המשפט. חלק מתפקידו של פקיד הסעד לעזור, להנחות ולהדריך בתכנון ההורות והאחריות ההורית. זאת תוך סיוע בבנייה ושמירה על הקשר של הילד עם שני הוריו¹², סיוע להורים לבנות הורות משותפת תוך לקיחת אחריות משותפת על הילד.

מקבץ נתונים כמותיים על פעילות פקידי הסעד לסדרי דין

בשנת 2009 התערבו פקידי הסעד לסדרי דין במשפחות במצבי משבר וכתבו 19,011 תסקירים. מסך כלל התסקירים שנכתבו לערכאות השיפוטיות בתחום פירוד וגירושין הוגשו 10,826 תסקירים. מאז שנת 1995 (בה הוקמו בתי משפט לענייני משפחה) עלה שיעור התסקירים ב-220%. הטבלה הבאה מפרטת את היקף התסקירים שהוכנו על ידי פקידי הסעד לסדרי דין בין השנים 1995 - 2001 על פי מחוזות:

מחוז	שנה	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
ירושלים והדרום	2,864	4,361	7,119	6,230	6,128	5,169	4,453	
תל אביב והמרכז	3,761	4,287	5,573	6,309	6,058	5,893	4,432	
חיפה והצפון	2,242	1,906	3,028	3,651	3,925	4,535	4,270	
סה"כ	8,867	10,554	15,792	16,190	16,111	15,597	13,155	

¹¹ לדוגמה: התערבות במצבי אלימות במשפחה לצורך בדיקת רמת מסוכנות וצורך במתן הגנה, סיוע והפניה לטיפול, הן לנפגעי האלימות במשפחה והן לפוגעים, אשר מתאימים לקבלת ייעוץ וטיפול. במקרים רבים האלימות במשפחה היא על רקע פרוד וגירושין או שהאלימות במשפחה הובילה למצבי משבר במשפחה (לפירוד או לגירושין).

¹² במחקר הערכה - **פקידי סעד לסדרי דין** - שהוזמן על ידי משרד הרווחה ובוצע על ידי מכון אופק (2002), נדגמו 90 משפחות במצבי פירוד וגירושין, 12% אבות משמורנים (משמורן/ית = מי שהילדים נמצאים בחזקתו) ו-88% אמהות משמורניות. המטרה - לעקוב אחר המשפחות לגביהן נערך תסקיר, לבחון את מידת ההתאמה בין ההמלצות של פקידי הסעד לסדרי דין לבין פסקי דין והמצב לאחר מכן - במועד המחקר. התברר כי המשפחות, כמו גם פקידי הסעד, תופסות את פקידי הסעד כמי שרואים בטובת הילד חשיבות עליונה ביותר. נמצא כי שנה מיום כתיבת התסקיר ישנה התאמה גבוהה ביחס להמלצות אודות משמורת, והתאמה בינונית ביחס להסדרי ראייה של הילדים עם ההורה הלא-משמורן.

החל בשנת 2002 עם הקמת מחוז הדרום, כמחוז רביעי במשרד הרווחה, נאספו נתונים נפרדים לגביו:

מחוז	שנה	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
ירושלים		2,995	2,875	3,134	3,160	3,425	3,313	3,210	3,311
הדרום		1,858	2,160	2,011	2,013	2,146	1,734	1,792	1,938
תל אביב והמרכז		5,685	5,437	6,459	6,698	7,519	7,237	7,925	7,234
חיפה והצפון		5,231	4,837	5,886	6,305	5,772	6,132	5,681	6,519
סה"כ		15,769	15,309	17,490	18,176	18,862	18,416	18,608	19,011

במשרד הרווחה והשירותים החברתיים פועלים, במועד כתיבת סקירה זו, פקידת סעד ראשית אחת, 18 פקידי סעד מחוזיים בחלקיות משרה וכ-713 פקידי סעד לסדרי דין בעלי מנוי בחלקיות משרה, אשר בסמכותם לכתוב תסקירי גירושין.

פקידי הסעד לסדרי דין התערבו בשנת 2009 באלפי משפחות, מתוכן ב-3,764 משפחות בקונפליקט גבוה עד חמור. משפחות רבות נדרשו לקשר רציף עם הערכאה השיפוטית והשקעה של שעות עבודה רבות, במיוחד כדי לסייע במזעור נזקים (מנתונים של שנת 2009 עולה שקיימת עליה בשיעור של 9% לעומת הנתונים של שנת 2008). בנוסף, ניתנו שירותים לכ-10,000 קטינים במשפחות הללו המצויים בסיכון נפשי חמור. במהלך 2009, פקידי הסעד לסדרי דין נדרשו על ידי בתי המשפט להתערב, לפקח ולסייע בקביעת סדרי ראייה וקשר ב-4,268 משפחות (קיימת עליה בהיקף המשפחות בשיעור של 16% לעומת שנת 2008). בתקופה זו, חל גידול מתמשך במספר המשפחות הנזקקות לשירות זה ומופנות בצו בית משפט לפקידי הסעד לסדרי דין ברשויות המקומיות.

בשנת 2009 הצליחו פקידי הסעד לסדרי דין לחדש קשר¹³ ב-1,511 משפחות (מנתונים של שנת 2009, עולה שקיימת עליה של 24% לעומת הנתונים של שנת 2008). כמו כן, פקידי הסעד זומנו להעיד 850 פעמים בבית המשפט ו/או בבית הדין. בתנאים של מצוקת כוח אדם והיעדר תקינה מותאמת לצרכים, ממתניות 2,269 משפחות ובהן ילדים וחסויים למעורבות פקידי סעד לסדרי דין על מנת שייכתב עבורן תסקיר לערכאה השיפוטית (קיימת עליה בנתונים של שנת 2009 בשיעור של 13% לעומת הנתונים של שנת 2008). בפועל, קיימת

¹³ הקשר חודש ממצב של נתק וקשיים ניכרים בקשר בין אחד ההורים לילדיו.

המתנה לתסקיר בחלק מהרשויות של משך זמן בין חצי שנה עד שנה. כתוצאה מכך חלק מהשופטים והדיינים נמנעים מלבקש תסקירים.

יחידות הסיוע ליד בתי המשפט לענייני משפחה

יחידות הסיוע הן שירות העומד לרשות משפחות המתדיינות בבתי המשפט לענייני משפחה וכן כמערך סיוע עבור שופטי בתי המשפט. יחידות אלה הוקמו בשנת 1997 מתוקף חוק בתי המשפט לענייני משפחה, התשנ"ה 1995. סעיף 5 לחוק קובע כי ליד כל בית משפט לענייני משפחה תפעל יחידת סיוע, שתיתן שירותי ייעוץ, טיפול ואבחון בצורה ישירה או באמצעות אנשי מקצוע חיצוניים.

יחידות הסיוע משולבות לצד 14 בתי המשפט לענייני משפחה בישראל ומורכבות בעיקר מעובדים סוציאליים (38 עובדים, 3 ממונות מחוזיות וממונה ארצית ו-7 מרכזות של יחידות. בסך הכול ישנם 49 עובדים). יחידות הסיוע משתייכות לשירות לרווחת הפרט והמשפחה באגף לשירותים אישיים וחברתיים במשרד הרווחה והשירותים החברתיים. על פי התקנות, מספר תקני העובדים הסוציאליים זהה לתקינה של השופטים בכל בית משפט בו פועלת היחידה. בנוסף, בכל יחידה מועסק פסיכולוג כיועץ.

ההפניה ליחידת הסיוע נעשית על פי החלטה שיפוטית והטיפול אינו כרוך בתשלום. ההתערבות של היחידה קצרת טווח ובדרך כלל הינה חסויה בפני בית המשפט וגורמי חוץ, אלא אם החוק מחייב זאת. התפיסה העומדת בבסיס הקמת היחידות היא שההליך המשפטי אינו מתאים לפתרון סכסוכי משפחה ויש צורך בשילוב גורם טיפולי על מנת להביא בחשבון את ההיבטים הרגשיים המשפיעים על הסכסוך ועל השלכותיו על בני המשפחה וכן לסייע להם לפתור את הסכסוך בהסכמה וללא התדיינות משפטית.

לאור הידע הקיים על השפעת הסכסוך על ילדים, מדינות רבות בעולם המערבי מעודדות הורים ליישב את הסכסוך בהליכי גישור, על מנת למנוע כניסה להתדיינות משפטית, שנוטה מטבעה להסלים את הסכסוך ולקטב עמדות. חלק מהמדינות המערביות נוקטות באמצעים כדי לצמצם ככל האפשר את הנזק לילדים תוך אספקת מידע להורים לפני הכניסה להליך המשפטי. כל זאת נעשה על מנת להביא למודעותם את הסיכונים הצפויים לילדים ולתת להם כלי התמודדות. ברוב הארצות קיימת חובה של הורים לפנות להליך גישור לפני כניסה להתדיינות משפטית.

תפיסת העולם של יחידות הסיוע התפתחה ברוח מגמות מקצועיות אלו והקווים המנחים את העבודה הם ישוב הסכסוך בהידברות והסכמה באמצעות

מגוון כלים טיפוליים, ביניהם, טיפול זוגי ומשפחתי, הנחיית קבוצות וגישה. העובדים הסוציאליים, ברובם בעלי הכשרה כמטפלים משפחתיים, משתמשים בכישוריהם להערכת המצב המשפחתי ולגיוס הצדדים להידברות ושיתוף פעולה. תפקידיהם העיקריים הם:

- מתן סיוע לגיבוש הבנות והסכמים בנושאים שנויים במחלוקת על מנת לצמצם ככל האפשר את הסכסוך ולמנוע נזק מילדים.
- התערבויות בשעת משבר בעיקר על רקע אלימות במשפחה.
- מתן יעוץ, טיפול ומידע להורים בנושאים הקשורים לילדים שהוריהם מצויים במשבר פרידה וגירושין.
- יעוץ לבית המשפט בקשר להשלכות הסכסוך המשפחתי על בני המשפחה, בעיקר ילדים.
- תיווך והפניה לגורמי טיפול בקהילה על פי צרכי המשפחה.

מקבץ נתונים כמותיים על פעילות יחידות הסיוע ליד בתי המשפט לענייני משפחה

היקף ההפניות: משנת 1997 ועד אוגוסט 2009 הופנו ליחידות הסיוע 57,328 משפחות. קיימת מגמה הדרגתית של עלייה בהפניות במהלך השנים מאז ההקמה:

- בשנת 1998 - הופנו 2,240 משפחות.
- בשנת 2001 - הופנו 3,279 משפחות.
- במהלך השנים 2006-2007 - הופנו כ-6,000 משפחות בכל שנה.
- בשנת 2008 - הופנו 6,420 משפחות חדשות.
- בשנת 2009 הופנו 7,268 משפחות חדשות, כאשר ישנה עליה של 13% לעומת שנת 2008.

סוגי ההפניות: כ-28% מן ההפניות הן לצורך הגעה להסכמות והסכמים במחלוקות; כ-14% הפניות בעקבות אלימות במשפחה (ברובה אלימות הקשורה לפרידה וגירושין), כ-17% מהמשפחות הופנו לצורך טיפול בקשרי הורים וילדים וכ-4% לצורך יעוץ לבית המשפט וראיון ילדים.

כל תיקי המשפחות, שהופנו ליחידות הסיוע, מנוהלים במערכת ממוחשבת המספקת נתונים דמוגרפיים על בני המשפחה וכן על קטגוריות ההתערבות. מערכת זו מספקת נתונים על תוצאות ההתערבות עם סיומה, כפי שמדווחת העובדת הסוציאלית המטפלת במשפחה.

תוצאות התערבות מדווחות: להלן נתונים על תוצאות ההתערבות, שנאספו מ-10,669 משפחות שתיקיהן נסגרו בין השנים 2006 ועד 2009:

- בקרב 52% מהמשפחות ההתערבות העיקרית התמקדה בהשגת הסכמות.
- 48% מתוכן הגיעו להסכמות או להסכם.
- אצל 34% מהמשפחות לא חל שינוי ואצל 18% מביניהן נרשמה הפחתה בעוצמת הקונפליקט.

בקטגוריה המתייחסת לטיפול בנושא אלימות במשפחה (6% מהתיקים):

- אצל 41% הושגו הסכמות.
- בקרב 47% הוגשו המלצות לבית המשפט.
- אצל 12% לא חל שינוי.

בקטגוריה המתייחסת להתערבויות טיפוליות (9% מהתיקים):

- אצל 53% חל שינוי במערכת המשפחתית כולה או חלק ממנה.
- אצל 26% נמצא פתרון טיפולי בקהילה.
- בקרב 21% לא חל שינוי.

ביחידות הסיוע מתקיימים תחומי עיסוק ייחודיים בנושא הגירושין בתוכם:

סדנאות מידע להורים בהליכי גירושין:

ביחידות הסיוע מופעלות קבוצות מידע להורים בהליכי גירושין הנמשכות בין 4-12 מפגשים. מטרת הקבוצות לספק להורים מידע על השפעת הגירושין על הילדים בשלבי התפתחותם השונים וכן כלים להתמודד עם מצוקות ובעיות העולות בתהליך. הקבוצות מיועדות לאבות ואמהות (לא בני זוג) בשלבים שונים של תהליך הגירושין. עד סוף שנת 2009 התקיימו ביחידות הסיוע 210 קבוצות.

בשנת 2005 התפרסמו תוצאות מחקר הערכה¹⁴ על העבודה הקבוצתית שמצא כי הקבוצות אפקטיביות כמקור למידע ולרכישת כלים יישומיים להתמודדות וכן כמקור תמיכה להורים, אך במתכונתן הקצרה אינן משיגות שינויים התנהגותיים רצויים ביחס להורה האחר. כתוצאה מתהליך הפקת לקחים מממצאים אלה, פועלות כיום בחלק מיחידות הסיוע קבוצות במתכונת ארוכה יותר, שמדגישות תהליכי שינוי אצל ההורים.

¹⁴ אופק, אברהם (2005): **סדנאות הורים בהליכי פרידה וגירושין - יחידת הסיוע שלייד בתי המשפט לענייני משפחה**, משרד הרווחה, דצמבר 2005. המחקר בוצע בהזמנת משרד הרווחה והשירותים החברתיים ובו נבדקה האפקטיביות של הסדנאות ומידת שביעות הרצון של ההורים. במחקר נכללו 225 הורים שהשתתפו בסדנאות בשנים 2001 - 2005.

אלימות במשפחה בהקשר לגירושין:

בתי המשפט לענייני משפחה עוסקים בהגנה על קרבנות אלימות במשפחה על פי חוק למניעת אלימות במשפחה, התשנ"א 1991. סוג אלימות נפוץ שנתקלים בו ביחידות הסיוע כרוך באלימות בהקשר לגירושין, המתאפיינת ברמת מתח גבוהה לאחר החלטה של בן זוג להתגרש. כמו כן ישנה תופעה של שימוש באלימות, באיומים או לחץ ואיום נפשי. אלימות זו מכונה בספרות המקצועית אלימות מצבית, בניגוד לאלימות משפחתית קלאסית, המתאפיינת ביחסי קרבן - תוקף ובמעגל אלימות חוזר ונשנה לאורך שנות הנישואין. ההתערבות בתחום זה נועדה להרגיע את המצב, לסייע להפרדה בין בני הזוג על מנת למנוע הסלמה, להסדיר קשר בין ההורה המורחק וילדיו ולסייע לבני הזוג להגיע להסכמות או להסכם גירושין.

גישור בקונפליקט גבוה:

לאור תפיסת העולם המנחה את עבודת יחידות הסיוע, לפיה פתרונות המתקבלים בהסכמה מוקדם ככל האפשר בסכסוך עדיפים על התדיינות משפטית, פותח בשנת 2003 מודל גישור ייחודי ליחידות הסיוע. המודל מותאם למשפחות בקונפליקט גבוה המופנות לאחר הגשת תביעות בבית המשפט לענייני משפחה. במוקד המודל תהליך של הערכה וברור הבודק התאמה לגישור ומגייס את הצדדים לתהליך. המודל מבוסס על שיתוף פעולה בין מגשר, שהוא איש טיפול לבין עורך דין (מטעם הנהלת ביהמ"ש). התערבות זו נעשית מתוך ראיית הגישור כתהליך המסייע להורים לעבוד במשותף על תכנית הורית מותאמת לילדיהם. מאחר ויחידות הסיוע פועלות לצד בית המשפט, מתאפשרת גם עבודה עם משפחות במקרים של אלימות במשפחה (בעיקר אלימות הקשורה לגירושין) רק לאחר הערכה קפדנית של התאמה לגישור.

השתתפות ילדים בעניינים הנוגעים להם בבתי המשפט לענייני

משפחה:

אחת הסוגיות המעסיקות את גורמי המשפט והטיפול בהקשר לסכסוכי גירושין היא המעבר משִׁיח של זכויות הורים לשיח של אחריות הורית וזכויות ילדים. אחת מהזכויות בהקשר זה היא זכות הילדים להשתתף בתהליכי קבלת החלטות בעניינים הנוגעים להם. הכוונה היא למתן הזדמנות לילד להביע עמדה, רצון או צורך לפני קבלת החלטות על ידי השופט. כל זאת על מנת שדעתם תקבל משקל כלשהו במערך השיקולים של מקבל החלטה. שופטים רבים בבתי המשפט לענייני משפחה נוטים יותר ויותר לפגוש ילדים ולשמוע את עמדתם, רצונם ורגשותיהם. בדרך כלל מפגש זה מתבצע בנוכחות עובדת סוציאלית מיחידת הסיוע.

בשנת 2007 החלה לפעול תכנית ניסיונית בנושא "השתתפות ילדים בעניינים הנוגעים להם בבתי המשפט לענייני משפחה". התכנית מבוססת על המלצות הועדה בראשות השופטת סביונה רוטלוי, אשר דנה ביישום אמנת האו"ם לזכויות הילד בחקיקה בישראל. ועדת משנה של ועדה זו, שדנה בזכויות ילדים בהליכים משפטיים הנוגעים להם, ניסחה הצעת חוק ובשל מורכבות הנושא, המליצה על הפעלת תוכנית ניסיונית לפני חקיקה. תוכנית זו, שנוהלה על ידי ועדת היגוי בראשות השופטת רוטלוי, נערכה בבתי המשפט וביחידות הסיוע בירושלים וחיפה. במהלכה התקיימו מפגשים עם 216 ילדים. 25% מהם העדיפו להישמע על ידי שופט, השאר נשמעו על ידי עובדים סוציאליים של יחידות הסיוע. התוכנית הניסיונית לוותה במחקר שבוצע על ידי מכון ברוקדייל. על פי הממצאים העובדות הסוציאליות סבורות, כי לשמיעת הילדים תרומה רבה עד רבה מאוד (71% מהמקרים) וכי רוב הילדים מביעים עמדה אוטונומית ואינם מוסתים. במחקר השתתפו כ-100 ילדים, אשר רואיינו טלפונית; 92% מתוכם חשבו שרעיון ההשתתפות הוא טוב, 93% היו מיעצים לחבריהם להשתתף ו-62% חשבו שההשתתפות עזרה להם או עזרה מאוד.

מגמות בעבודת יחידות הסיוע

המגמה העיקרית, המתגבשת לאור הידע והניסיון שנצברו ביחידות הסיוע, היא כי כל בן זוג העומד בפני החלטה בדבר פרידה וגירושין זכאי לקבל מידע על ההליך המשפטי והשלכותיו ולעבור תהליך הערכה וברור שבו יפתחו בפניו חלופות להליך משפטי. מגמה זו תואמת את המלצות הועדה בראשות השופט שנהב, אשר הגישה בשנת 2007 הצעת חוק להסדר התדיינות בסכסוכי משפחה. על פי הצעה זו, בני זוג לא יוכלו להגיש תביעות משפטיות, אלא אם הגישו קודם לכן בקשה ליישוב סכסוך שמשמעה הפנייה ליחידת הסיוע וניסיון ליישב את הסכסוך ללא צורך בהתדיינות משפטית. יתרון של תכניות גישור לשני ההורים הוא במניעה של הדרת אבות וסיכון לנתק שלהם מילדיהם. האתגר העיקרי העומד בפני המערכת המשפטית ומערכת הרווחה, בעידן של ריבוי תביעות בנושאי משפחה, הוא העצמת ההורים והחזרת היכולת לקבל החלטות הנוגעות לילדים בשלב בו הם מרגישים מוחלשים.

מרכזי קשר

מִרְכְּזֵי קשר הורים - ילדים משמש מסגרת אזורית, מוגנת, תומכת ומקצועית לקיום מפגשים בין הורים לילדיהם במצבים של קונפליקטים במשפחה על רקע של פְּרוּד, גירושין, או אלימות וסיכון. מרכזי הקשר נועד לבנייה והבנייה מחדש של הקשר בין הורים לילדיהם. המגמה היא לבנות תכנית התערבות שתאפשר,

בצורה הדרגתית, לפי צרכיהם ויכולותיהם של הקטינים ושל ההורים, לעבור מהסדרי ראייה במסגרת מוגנת להסדרים עצמאיים ללא פיקוח.

בשנת 2009 פעלו 62 מרכזי קשר¹⁵ המטפלים בכ-2,155 משפחות ולמעלה מ-3,540 ילדים בשנה. בשנת 2004 טופלו 1,770 משפחות ו-3,068 ילדים. בשנתיים האחרונות מספר המטופלים במרכזים יציב. רוב המשפחות (כ-74%), המבקרות במרכזי הקשר, הן לאחר גירושין או נמצאות בתהליכי פרידה וגירושין. בין סוגי המשפחות המקבלות שירותים במסגרת ניתן לציין:

- ילדים, הורים ובני משפחותיהם, שעל פי צו של הערכאות המשפטיות חל לגביהם פסק דין המורה על פיקוח של הסדרי הראייה.
 - משפחות הנמצאות בטיפול המחלקות לשירותים חברתיים, אשר נתקלות בקשיים בקיום הסדרי הראייה בין הילדים להוריהם ו/או מסכנות את ילדיהם.
 - משפחות עם תופעת סרבנות קשר.
 - הורים הנזקקים לסיוע במניעת עימותים בעת המעבר של הילדים מהורה להורה.
 - ילדים והורים המתגוררים בריחוק גיאוגרפי וזקוקים למקום מפגש הולם.
- מטרותיו של מרכז הקשר הן:

1. בנייה והבנייה מחדש של הקשר בין הורים לילדיהם, לאחר שנפגע במהלך משבר פירוד או גירושין של ההורים, או במקרים של אלימות במשפחה.
2. אכיפת פסקי דין בתחום הסדרי הראייה המחייבים פיקוח מקצועי.
3. חידוש, שימור והידוק של הקשר בין הורים לילדים שאינם גרים יחד בגלל רוד, גירושין, נתק ממושך.
4. הגנה על ילדים הנמצאים בסיכון במפגש עם אחד מהוריהם או שניהם.

מה מאפיין את הטיפול במרכז הקשר?

פניה למרכז קשר נעשית באמצעות פקיד סעד ו/או עובד סוציאלי המטפל במשפחה במסגרת המחלקה לשירותים חברתיים ברשות המקומית. ההתערבויות הטיפוליות במרכז הקשר נועדות ליצור שינוי ארוך טווח, שיוביל להסדרי ראייה יציבים ועצמאיים. במרכזו של המפגש נמצאים הילד, רווחתו,

¹⁵ מרכזי קשר פועלים מתוקף הוראה 3.36 לתקנון עבודה סוציאלית (תע"ס), ראה בקישור הבא, באתר משרד הרווחה והשירותים החברתיים: <http://www.molsa.gov.il>

תחושת הביטחון שלו והדאגה לשלמו. הנחת היסוד בעבודת מרכזי הקשר גורסת, כי על מנת לסייע לילד לשמור על קשר תקין עם שני הוריו יש לעזור לכל בני המשפחה. לכן, תכנית ההתערבות לכל בני המשפחה מותאמת לצרכיהם ולרמת הפיקוח הנדרשת. הטיפול במרכז הקשר מתמקד ב"כאן ועכשיו" ומשתמש במגוון כלים ושיטות: משחק ויצירה בחדר, משחקי חצר, פעילות טיפולית במטבח ובגינה, יציאה מהמרכז עם ליווי, הדרכת הורים במפגש עצמו ושיחות לפני המפגש ואחריו עם בני משפחה על המתרחש במפגשים.

חלק מן המשפחות הנמצאות במרכז הקשר משתתפות, בנוסף לטיפול הרגיל, גם בתכנית קבוצתית. בדרך כלל, רמת ההתערבות והפיקוח של העובד הסוציאלי במפגשים פוחתת עם הזמן, כל זאת בהתאם לאבחון והערכת הקשר עם הילד. ההחלטה על שינויים ברמת הפיקוח, בתכנית הטיפול ומעבר להסדרי ראייה עצמאיים מתקבלת יחד עם הגורם המפנה ו/או פקיד הסעד המעורב בטיפול במשפחה ובדרך כלל באישור של בית המשפט.

תחנות לטיפול זוגי ומשפחתי

תחנה לטיפול זוגי ומשפחתי משמשת מסגרת מקצועית בעלת מומחיות בתחום הטיפול הזוגי והמשפחתי. משרד הרווחה והשירותים החברתיים, באמצעות המחלקות לשירותים חברתיים, מפעיל תוכניות של טיפול ממוקד ומובנה, לפרק זמן מוגדר, כדי להביא לשיפור בתפקוד זוגות ומשפחות המתמודדים עם קשיים כגון משבר פירוד וגירושין, תוך ניצול הכוחות החיוביים והמשאבים הטמונים בכל פרט ובמשפחה כולה. ברחבי הארץ פועלות 73 תחנות המטפלות בכ-6,000 משפחות בשנה.

מטרות התחנה הן לשפר את תפקוד המשפחה גם כאשר ההורים מחליטים להיפרד כיוון שגם במצב זה ההורים ממשיכים לגדל את ילדיהם. הטיפול במשפחה מחזק, לפיכך, יסוד חשוב במניעה. התחנה מקנה, בהקשר זה, כלים להתמודדות עם המשבר, פועלת לחזק ולשפר את התקשורת במשפחה הן בזוגיות והן בהורות, בדגש על חיזוק הסמכות ההורית. חלק מן העבודה בתחנות התפתח כסיוע בהתמודדות עם בניית מערכות משפחתיות מורכבות ומשפחות בנישואין חוזרים. במקרה הצורך מציעה התחנה ישום כלים וגישור בסכסוכים באמצעות מטפלים שהוכשרו לכך. התחנה עוסקת בהתערבויות מניעתיות וחינוכיות בתחילת משבר משפחתי, המסייעים במזעור נזקים העלולים לפגוע בכל בני המשפחה ובעיקר בילדים.

בבסיס ההתערבות הטיפולית עומדת הגישה המערכתית בשילוב גישות נוספות. ההתערבות הטיפולית מתמקדת בכוחות המשפחה תוך שיתופה בתכנון

הטיפול, בקבלת החלטות ובלקיחת אחריות על גורלה. הטיפול כולל מפגשים קבועים עם בני משפחה בהתאם לתוכנית התערבות. בשנת 2008 ניתן סמל מסגרת ותעריף לתחנות לטיפול זוגי ומשפחתי. עד למועד זה פעלו התחנות באמצעות כוח אדם ותקציבים של הרשויות המקומיות. בשנים 2008-2009 קיבלו 51 תחנות סמל מסגרת ובשנת 2009 חולק תקציב של 1 מיליון ש"ח לטיפול במשפחות במסגרתן. התעריף למשפחה לחודש עומד כיום על 626 ש"ח (כ-175 משפחות מטופלות במקביל).

בשנת 2009 רוב הפניות (40%) היו מהמחלקות לשירותים חברתיים. פניות עצמיות מהוות 38% מכלל הפניות, דבר המצביע על נראות התחנה בציבור והאמון הקיים ברמת המקצועיות של הטיפול הניתן במסגרתן.

נספח - עבודת פקיד הסעד לסדרי דין נעשית מתוקף חוקים

עבודת פקיד הסעד לסדרי דין נשענת על חוקים (כמפורט להלן) ועל תקנות העבודה הסוציאלית, כגון: תע"ס 3.20 (ראה בקישור הבא, המופיע באתר משרד הרווחה והשירותים החברתיים:

<http://www.molsa.gov.il>

חוק הסעד סדרי דין (בענייני קטינים, חולי נפש ונעדרים), התשט"ו-1955 - מאפשר לבית המשפט או לבית הדין לצוות על פקיד סעד לחקור ולחוות דעתו, בתסקיר בכתב ובעל פה בעניין של קטין או חולה נפש.

חוק הכשרות המשפטית והאפוסטרופסות, התשכ"ב-1962 - קובע את הסמכויות של הורים כאפוסטרופסים לילדיהם הקטינים, וכן סמכויות של גורמים שונים לצורך הגנה על חסויים וסמכויות של אפוסטרופסים המופקדים על עניינם של חסויים. החוק קובע, בין השאר: מתי וכיצד פונה אחד ההורים לבית המשפט בעניין הנתון לאפוסטרופסותו, כגון: חילוקי דעות בין ההורים בעניין החזקת ילדים וחינוכם; **באילו נסיבות ימונה אפוסטרופוס למי שאינו מסוגל לטפל בענייניו (כגון: לקוי בנפשו).

בהתאם לחוק הכשרות המשפטית והאפוסטרופסות, מתבקש פקיד הסעד לחקור ולהגיש תסקיר בענייני אפוסטרופסות של הורים כלפי קטין או למי שהוא חסוי, וכן לשמירת ענייניהם של קטינים חולי נפש וחסויים (כולל בשאלות שינוי שם משפחה לקטין, המרת דת ואבהות). לפי חוק זה, לפקיד הסעד סמכות לחקור אנשים שיש להם ידיעות הנוגעות לחסוי, לרבות קטינים ופסולי דין אם ראה צורך בכך לשם הגנה עליהם. גם אם אין הליך בבית המשפט בסמכותו של פקיד הסעד לגרום לייזום הליכים לצורך הגנה על החסוי, באמצעות / באישור היועץ המשפטי.

חוק ההוצאה לפועל, התשכ"ז - 1967, סעיף 62, תיקון התשל"ח-1978 - מחייב את המוציא לפועל להסתייע בפקיד סעד בביצוע פסק דין להעברה או מסירת קטין לידי הורה. כן יסייע פקיד הסעד בקיום הסדרי ביקור וקשר בין הורים לבין ילדם הקטין, בהתאם לחוק וכאשר פסק הדין אינו ניתן לביצוע, אלא על כורחו של הקטין, או שהיו קשיים אחרים בביצוע פסק הדין - רשאי המוציא לפועל לפנות לבית המשפט בבקשת הוראות פעולה.

חוק גיל הנישואין, התשי"ב-1950 -

מאפשר לבית המשפט לפנות לפקיד סעד לקבלת תסקיר בגין מתן או אי מתן היתר נישואין לקטינה או לקטין מתחת לגיל 17.

חוק למניעת אלימות במשפחה, התשנ"א-1991 -

מאפשר לבית המשפט לפנות לפקיד סעד להכנת תסקיר לעניין מתן צו הגנה ולמתן המלצות על דרכי טיפול במשפחה והמלצות לגבי הפעלת צו ההגנה (ראה נספחים בהוראות 3.23 ו-3.28 בתע"ס).

חוק אמנת האג (החזרת ילדים חטופים), התשנ"א-1991 -

מאפשר לבית המשפט לפנות לפקיד הסעד בבקשה לתסקיר בעניינו של קטין וכן לסייע באכיפה של החלטת בית המשפט בדבר החזרת הקטין או קיום הסדרי ראייה. כל פניה להגשת תסקיר בצו של בית משפט, מתבססת על ההנחיות שבהוראה 8.36 בתע"ס.

חוק בתי המשפט לענייני משפחה, התשנ"ה-1995 -

מאפשר לבית המשפט לענייני משפחה לצוות על פקיד הסעד להגיש תסקיר. פקיד הסעד אף רשאי ליזום הליך בבית המשפט בכל עניין הנוגע לקטין באישור או באמצעות היועץ המשפטי (הוראה 3.34 בתע"ס). חוק זה יוצר שינוי בתפיסה, בהדרכה ופעולה, וביחסים שבין המערכת המשפטית לבין השירותים הסוציאליים.

רשימה ביבליוגרפית

- אלדר-אבידן, ד' (2003). **בנות ובנים בוגרים להורים גרושים: תפיסתם את מקומם של גירושי הוריהם בחייהם**. חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה", האוניברסיטה העברית, ירושלים.
- וולרסטיין ג', ס' (1984). **אחרי הגירושין**. תל אביב: הוצאת זמורה, ביתן.
- וולרסטיין ג', לואיס ג' בלקלי ס' (2001). **גירושין והשפעתם על הילדים בבגרותם - המסקנות המדהימות והבלתי צפויות של מחקר שנמשך 25 שנה**. תל אביב: הוצאות מטר.
- כהן, א' ולבנברג מ' (1994). גירושין בחברה - מי זקוק לעזרה? מערכות התמיכה באב ובאם גרושים המגדלים את ילדיהם בעצמם. **בטחון סוציאלי**, 41, 57-72.
- לאופר ח' וברמן א' (2008). שני בתים וגשר ביניהם - סדנאות להורים בהליכי פרידה וגירושין, **משפחה במשפט**. ב', 53-68.
- סמילנסקי, ש' (1990). **פסיכולוגיה וחינוך של ילדים להורים גרושים**. ת"א: הוצאת אח.
- ענבר ע', נבו ח' ולהמן ס' (2008). יחידות הסיוע ליד בית המשפט לענייני משפחה - עשור לפעילותן. **משפחה במשפט**, ב', 25-51.
- פסטרנק, ר' ויוחנן פ' (1986). תרומת הנישואין לסוציאליזציה: הישגים לימודיים והסתגלות חברתית של ילדי משפחות חד-הוריות לעומת ילדי משפחות דו-הוריות. **מגמות**, כ"ט, 372-392.
- רוטלוי, ס' (2003). **הוועדה לבדיקת עקרונות יסוד בתחום הילד והמשפט וישומם בחקיקה**.
- שניט, ד' (2008). **הוועדה לבחינת האחריות ההורית - דו"ח ביניים**.
- Aharons, C. (1994). *The good divorce: Keeping your family together when your marriage comes apart*. New York: Harper Prenal.
- Albeck, S. & Kayder D. (2002). Divorced mothers: Their network of friends pre-and post divorce. *Journal of Divorce and Remarriage*, 36 (3/4), 111-138.
- Amato, P. R. (2000). The consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and the family*, 62, 1269-1287.

- Amato, P. R., Johnson, D. R., Booth, A. & Rogers S. J. (2003). Continuity and change in marital quality between 1980 and 2000. *Journal of Marriage and the Family*, 65 (1), 1-22.
- Amato, P. R. & B. Keith, (1991). Parental divorce and adult well-being: A Meta analysis. *Journal of Marriage and the Family*, 53, 43-58.
- Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a new modernity*, London: Sage.
- Booth, A. & Amato P. R. (1992). Divorce, residential change, and Stress. *Journal of Divorce and Remarriage*, 18, 205-213.
- Buchanan, C. M., Macooby, E. & Dornbusch, S. M. (1996). *Adolescents after divorce*, Cambridge. MA: Harvard University Press.
- Bursik, K. (1991). Correlates of women's adjustment during the separation and divorce process. *Journal of Divorce and Remarriage*, 14 (3/4), 137-161.
- Dreman, S. (2000). The influence of divorce on children. *Journal of Divorce and Remarriage*, 32 (3/4), 41-71.
- Dreman, S., Tsemach, S. & Levin, U. (2002). The relation between state anger in divorced mothers and adjustment: A systems perspective. *Journal of Divorce and Remarriage*, 37 (1/2), 37-55.
- Giddens, A. (1992). *The transformation of intimacy*. Cambridge: Polity Press.
- Goode, W. (1963). *World revolution and family patterns*, Glencoe: The Free Press.
- Hamon, R. R. (1995) Parents as resources when adult children divorce. *Journal of Divorce and Remarriage*, 23 (1/2), 171-183.
- Hetherington, E., Cox M. & Cox R. , (1976). Divorced fathers. *Family Coordinator*, 25, 417-428.
- Hetherington, E., Cox M. & Cox R. , (1982). Effects of divorce on parents and children. In. Lamb, M. E. (Ed): *Nontraditional families: Parenting and child development*. (pp. 223-288). Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum.

- Hetherington, E. M., & Kelly J. , (2002). *For better or for worse: Divorce reconsidered*, New York : W. W. Norton.
- Hetherington, E. M. & Stanley-Hagan M. M (1997). The affects of divorce on fathers and children. In Lamb, M. E. (Ed) *The role of the father in child development* (pp 191-211), New York: Wiley.
- Hines, A. M. (1997). Divorce-related transitions, adolescent development and the role of the parent-child relationship: A review of the literature. *Journal of Marriage and the Family*, 59, 375-388.
- Holmes, T. M. & Rahe R. H. (1967). The Social Readjustment Rating Scale, *Journal of Psychosomatic Research*, 11, 213-218.
- Hughes, R. (1988). Divorce and social support: A review. *Journal of Divorce*, 11 (3/4), 123-143.
- Karpel, M. A. (1994). *Evaluating couples: A handbook for practitioners*. New York: W. W. Norton.
- Kaslow, F. W. & Schwartz S. L (1987). *The dynamics of divorce: A life-cycle perspective*. New York: Brunner Mazal.
- Kaye, S. H. (1989). The impact of divorce on children's academic performance. *Journal of Divorce and Remarriage*, 12 (2/3), 282-298.
- Kayser, K. (1993). *When love dies: the process of marital disaffection*, New York: Guilford.
- Kelly, J. B. (2000). Children's adjustment in conflicted marriage and divorce: A decade review of research. *Journal of American Academy of Child and adolescent psychiatry*, 38 (8), 963-973.
- Kline, M., Johnston J. R. & Tschann J. M. (1991). The long shadow of marital conflict: A model of children's postdivorce adjustment. *Journal of Marriage and the Family*, 53, 297-309.
- Kunz, J. & Kunz P.R (1995). Social support during the process of divorce: it does make a difference. *Journal of Divorce and Remarriage*, 24 (3/4), 111-119.
- Kurdek, L. A. (1991). The relations between reported well-being and divorce history, availability of a proximate adult, and gender. *Journal of marriage and the Family*, 53, 71-78.

- McComb, A. & Forehand R. (1989). Adolescent school performance following parental divorce: Family factors that can enhance success. *Adolescence*, 24 (96), 871-880.
- Pam, A. & Pearson J. (1998). *Splitting up: Enmeshment and estrangement in the process of divorce*. New York: The Guilford Press.
- Pettit, E. J. & Bloom B. L. (1984). Whose decision was it? The effects of initiator status on adjustment to marital disruption. *Journal of Marriage and the Family*, 46, 587-596.
- Phinsof, W. M. (2002). The death of 'till Death us do part': The transformation of pair-bonding in the 20 century. *Family process*, 41, (2), 135-158.
- Robinson, M. (1991). *Family transformation through divorce and remarriage: A systemic approach*. London: Tavistock.
- Routledge Smart, C. & Neale B. (1999). *Family fragments*, Cambridge: Polity Press.
- Tompson, R. A. & Amato P. R (1999). An introduction to the issues. Thompson, R. A. & Amato P. R (EDS). *The postdivorce family: Children, parenting and society*, (pp. xi-xxiii). Thompson Oaks, CA: Sage.
- Wallerstein, J.S. (1985). The overburdened child: Some long-term consequences of divorce. *Social Work*, 30 (2), 116-123.
- Wallerstein, J. S. & S. Blakeslee (1989). *Second chances: Men, women and children a decade after the divorce*. New York: Ticknor & Fields.
- Wallerstein, J. S, & Kelly J. B (1980). *Surviving the breakup: How children and parents cope with divorce*. New York: Basic Books.
- Wallerstein, J. S. & Lewis J. (1998). The long-term impact of divorce on children: A first report from a 25-year study. *Family and Conciliation Courts Review*, 36, (3), 368-385.
- Weitoff, G. R., Hjern A. & Rosen M. (2003). Mortality, severe morbidity, and injury in children living with single parents in Sweden: A population – based study. *The Lancet*, 361, 289-295.